

ΓΙΩΡΓΟΣ ΣΑΡΑΝΤΑΡΗΣ: Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ

Ξένη Σκαρτσή

Τρία πράγματα αξίζουν σ' αυτόν τον κόσμο: να γράφει κανείς ποίηση, να διαβάζει κανείς ποίηση, και πάνω απ' όλα, να ζει κανείς μέσα στην ποίηση, να ζει ποιητικά!

Γιώργος Σαραντάρης

Εισαγωγή

Ο Γιώργος Σαραντάρης έζησε μια ζωή αφιερωμένη αποκλειστικά στην ποίηση και στη φιλοσοφία. Το έργο του εντάσσεται στην κρίσιμη δεκαετία 1930-40, κατά την οποία εμφυτεύεται ο μοντερνισμός στην Ελλάδα με την περίφημη Γενιά του '30 που κυριάρχησε στη μεταπολεμική ποίηση και επηρέασε όλες τις ελληνικές ποιητικές γενιές ως την εποχή μας.

Αν και ο ίδιος έπαιξε πρωταγωνιστικό ρόλο σ' αυτό και η παρουσία του ήταν έντονη στην πνευματική ζωή της εποχής του, έπεσε στη λήθη μετά το θάνατό του το 1941 και έγινε ευρύτερα γνωστός μόλις το 1987, με τη δημοσίευση ενός σημαντικού τμήματος του ποιητικού του έργου.

Ο πρόωρος θάνατός του στην Κατοχή όχι μόνο στέρησε την ελληνική ποίηση από ένα μεγάλο δημιουργό, αλλά έγινε αιτία για να παραμείνει άγνωστος και ένας από τους μεγαλύτερους ποιητές της γενιάς του '30. Σήμερα θεωρείται ένας από τους σημαντικότερους ποιητές της νεότερης Ελλάδας, και το έργο του συγκεντρώνει την προσοχή πολλών σημαντικών μελετητών.

Μια αντιφατική ζωή

- Ο Γιώργος Σαραντάρης γεννήθηκε στην Ελλάδα, αλλά πέρασε τα δύο τρίτα της σύντομης ζωής του στην Ιταλία.
- Ήταν από πλούσια και αρχοντική οικογένεια, και από τους δύο γονείς του, που όμως έχασε την περιουσία της όταν εκείνος ήταν ακόμα νέος.
- Είχε παρά πολλά προσόντα, αλλά δεν θέλησε να τα αξιοποιήσει για να καλυτερέψει τη ζωή του πρακτικά.
- Η οικογένειά του δεν ήταν όμως περήφανη γι' αυτόν, γιατί δε ζούσε ανάλογα με τις συνήθειες των ανθρώπων της τάξης του.
- Αν και ήταν μοναχικός, επιζητούσε συνεχώς τη συντροφιά των ανθρώπων. Του άρεσε να τους διαβάσει τα ποιήματά του, να συζητάει μαζί τους, να τους βοηθάει με όποιο τρόπο μπορούσε.
- Αν και ήταν ιδιοφυής και ένας από τους πιο διαβασμένους νέους και από τους καλύτερους ποιητές της γενιάς του, δεν τον καταλάβαιναν και συχνά τον κορόιδευαν.
- Ήξερε όλους τους σημαντικούς ανθρώπους της εποχής του, όλοι τον εκτιμούσαν, αλλά όταν πέθανε όλοι έπαψαν να μιλάνε γι' αυτόν.
- Πέθανε στον πόλεμο εναντίον της δεύτερης πατρίδας του, της Ιταλίας. Και, το χειρότερο, ίσως, όχι στο πεδίο της μάχης, αλλά λόγω της σωματικής του καχεξίας που δεν μπόρεσε να αντεπεξέλθει στις σκληρές συνθήκες του μετώπου.

A. Οι Σαραντάρηδες: Τσακωνιά – Πειραιάς – Κωνσταντινούπολη – Ιταλία

Ο Γιώργος Σαραντάρης καταγόταν από αρχοντική οικογένεια της Τσακωνιάς, δύσβατης περιοχής στα σύνορα Αργολίδας, Αρκαδίας και Λακωνίας, που οι ρίζες της έφταναν ως τον αγώνα της Παλιγγενεσίας και το Βυζάντιο. Οι οικογένειες των πάππων του και των γιαγιάδων του κι απ' τις δύο μεριές ήταν από τις σημαντικότερες και παλαιότερες της Τσακωνιάς. Οι πρόγονοί του ζούσαν από τα χρόνια των Παλαιολόγων και για αιώνες στον ορεινό Πραστό, που βρίσκεται στον Πάρωνα, σε υψόμετρο 740 μ., οι κάτοικοι του οποίου είχαν αναπτύξει επιχειρηματικές δραστηριότητες με την Πόλη και άλλα μέρη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Στον Πραστό σώζεται ακόμα ο πατρογονικός πύργος των Σαραντάρηδων από την εποχή της Τουρκοκρατίας, καθώς και ο πύργος της οικογένειας της γιαγιάς του από τη μεριά της μητέρας του, Ελένης Γούνελου ή Γούλελου. Στον κλάδο της οικογένειας στον Πραστό ανήκε και ο αγωνιστής του '21 Γιαννάκης Σαραντάρης. Μετά την πυρπόληση του οικισμού από τον Ιμπραήμ και τα στρατεύματά του το 1826, η οικογένεια κατέβηκε στο παραθαλάσσιο Λεωνίδιο, όπου σώζεται επίσης το πατρογονικό σπίτι, στο οποίο ζει ακόμα ο εξάδελφος του ποιητή Παναγιώτης Ιω. Σαραντάρης.

Η οικογένεια Σαραντάρη είχε στρέψει τις δραστηριότητές της στο εμπόριο και στη θάλασσα όσο ακόμα ζούσε στον Πραστό, όπως και άλλες οικογένειες του οικισμού. Τη δεκαετία μάλιστα 1810-1820, ο αδελφός του αγωνιστή Γιαννάκη

Σαραντάρη, Κωνσταντίνος Σαραντάρης, μετέφερε τις επιχειρηματικές του δραστηριότητες από τον Πραστό στην Ανκόνα ή την Τεργέστη και στη συνέχεια στη Μπολόνια. Επειδή ήταν άτεκνος, κάλεσε κοντά του από το Λεωνίδιο τα ανίψια του Παναγιώτη και Ιωάννη Σαραντάρη, τα οποία απέκτησαν μεγάλη περιουσία και το 1870 ίδρυσαν την εταιρεία “Nipoti di C. Sarantaris” (Ανιψιοί του Κ. Σαραντάρη).

Ο πατέρας του ποιητή, Δημήτρης Σαραντάρης, είχε γεννηθεί το 1879 στον Πειραιά, από γονείς Λεωνιδιώτες, το Γιώργο Σαραντάρη και την Ελένη, κόρη του γιατρού Γεωργίου Παπαδόπουλου, από αρχοντική επίσης οικογένεια της Τσακωνιάς, κι ήταν γραμμένος στα Μητρώα του Δήμου Πειραιώς. Πολλοί Λεωνιδιώτες είχαν εγκαταλείψει το Λεωνίδιο τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα για να εγκατασταθούν στον Πειραιά και στην Κωνσταντινούπολη αλλά και σε άλλα μέρη. Στον Πειραιά μάλιστα είχαν συγκεντρωθεί τόσοι πολλοί, που είχαν ιδρύσει σύλλογο με τον τίτλο «Λεωνίδιον», στον οποίο είχε χρηματίσει πρόεδρος ένα διάστημα και ο παππούς του ποιητή Γιώργος Σαραντάρης.

Ο Δημήτρης Γ. Σαραντάρης είχε πλούσια επιχειρηματική δραστηριότητα στον Πειραιά: διατηρούσε Εταιρεία Χημικών Προϊόντων με τον τίτλο «Υιοί Σαραντάρη», ένα «Μέγα αυτοκίνητον αλατοκαθαριστήριον καθαρισμού, λευκάνσεως και κονιοποίησεως του άλατος», καθώς και «εταιρεία» οργάνωσης εορτών. Το 1907 γνωρίζει και παντρεύεται την ωραιότατη Μαθίλδη Κωνσταντίνου Σωτήρου (γεν. 1887), από σημαντική επίσης οικογένεια της Τσακωνιάς που είχε μεταναστεύσει από παλιά στην Κωνσταντινούπολη και είχε αποκτήσει εκεί μεγάλη περιουσία.

Ο πατέρας καταγόταν από το Λεωνίδι της Κυνουρίας. Ήταν έμπορος εξυπνότατος. Δεν ήταν όμως γεννημένος για έμπορος, πιστεύω. Παρ' όλο που ήταν προσγειωμένος και άνθρωπος του κόσμου, του άρεσε να γράφει. Είχε γράψει κι ένα γράμμα στο Βενιζέλο.

Η μητέρα καταγόταν απ' την Πόλη. Λεγόταν Ματίλδα, το γένος Σωτήρου. Ήταν μορφωμένη η μητέρα, με τα ποιήματά της, τη μουσική της, ρομαντική, καθόλου προσγειωμένη, καθόλου πρακτική, στα σύννεφα, ωραιοπαθής.

(Λέλα Σαραντάρη-Μιχοπούλου, Καράγιωργα, 1995: 63)

Ο Γιώργος Σαραντάρης γεννήθηκε στις 29 Απριλίου 1908 στην Κωνσταντινούπολη όπου είχε μεταβεί η μητέρα του για να γεννήσει το πρώτο της παιδί κοντά στην οικογένειά της, σύμφωνα με το έθιμο της εποχής. Στα επίσημα χαρτιά του όμως ο ποιητής φαινόταν γεννημένος στον Πειραιά και είχε γραφτεί στα Μητρώα του Δήμου.

Οι δουλειές του Δημήτρη Σαραντάρη στον Πειραιά δεν πρέπει να πήγαιναν καλά. Έτσι, αποδέχτηκε στα 1912 την πρόσκληση του θείου του Παναγιώτη ή Μαριάνο Σαραντάρη που, άτεκνος όπως και ο αδελφός του Ιωάννης και με μεγάλη περιουσία όπως είπαμε, κάλεσε κοντά του τα ανίψια τους Ιωάννη και Δημήτριο και

τον εξάδελφό τους, Αντρέα, για να τους βοηθήσουν και να τους κληροδοτήσουν την περιουσία τους.

B. Ο Γιώργος Σαραντάρης στην Ιταλία

Έτσι ο Σαραντάρης βρέθηκε τεσσάρων ετών στην Ιταλία. Η οικογένεια Σαραντάρη, ο Δημήτριος, η Ματθίλδη και τα δυο παιδιά τους, ο Γιώργος και η Ελένη (Λέλα), εγκαταστάθηκαν στη Bologna όπου ήταν το κέντρο της επιχειρηματικής δραστηριότητας του πατέρα. Το σπίτι της οικογένειας ήταν στη Via d' Azeglio, στον αριθμό 57, πλάι στο καθολικό «Ινστιτούτο του Αγίου Λουδοβίκου». Το κτήριο, το οποίο σήμερα έχει χαρακτηριστεί διατηρητέο, ήταν πρώην μοναστήρι, με αυλή στη μέση και γύρω διαμερίσματα.

Ο ποιητής αναβιώνει τις αναμνήσεις απ' αυτό το σπίτι στο πεζό κείμενο του 1930 «Η αυλή»:

Έχω την αίσθηση πως ό,τι υπήρξε όμορφο στην παιδική μου ηλικία έγινε μέσα σε μια αυλή – μια στοά με τέσσερις καμάρες μπροστά στο σπίτι όπου έμενα, που κάποτε ήταν μοναστήρι.

Η οικογένεια Σαραντάρη επηρεάστηκε και εκείνη από την ταραγμένη πολιτική κατάσταση που επικρατούσε στην Ιταλία μετά το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου και ιδιαίτερα με τον ερχομό και τη στερέωση του φασισμού. Ο Παναγιώτης Σαραντάρης αποσύρθηκε στα 68 του χρόνια σε ένα μεγάλο αγρόκτημα που είχε αγοράσει στο Montarone, ένα χωριό στην επαρχία Ascoli Piceno, στα νοτιοδυτικά της Ανκόνα, και σε ένα τριώροφο σπίτι με δεκατέσσερα υπνοδωμάτια πάνω στο Castello που δέσποζε στο χωριό, σε υψόμετρο 370 μ., και όπου η οικογένεια του Δημήτρη Σαραντάρη περνούσε τα καλοκαίρια της.

Ο Γιώργος πέρασε το δημοτικό, το γυμνάσιο και το λύκειο στο καθολικό Collegio di San Luigi, δίπλα στο σπίτι του στη Μπολόνια, στο Gimnasio Galvani και στο Liceo Galvani, όπου πήρε ιταλική και αρχαία ελληνική παιδεία. Οι επιδόσεις του στα μαθήματα ήσαν μέτριες, και οι εντυπώσεις του από τη μαθητική του ζωή στην Ιταλία ακόμα χειρότερες: οι τοίχοι του Γυμνασίου-Λυκείου Galvani είναι «μισητοί», και «πνίγεται ανάμεσά τους από τους αναθεματισμένους δασκάλους», που δεν μπορούν να καταλάβουν τους μαθητές τους (αναφέρονται στο αφήγημά του «Ingresso all' Università» της 30-31.7.1928).

Όσο όμως αντιδρά στο συντηρητικό ιταλικό εκπαιδευτικό σύστημα, άλλο τόσο λατρεύει το διάβασμα. Από μικρός διαβάζει άπληστα όποιο βιβλίο πέφτει στα χέρια του. Από μικρός επίσης αρχίζει να γράφει ποιήματα. Από έξι χρονών παίζει και πιάνο και στο κολλέγιο φτάνει να δίνει ρεσιτάλ. Ένα ακόμη δείγμα των πνευματικών του ενδιαφερόντων και της ευφυΐας του είναι η απασχόληση και οι επιδόσεις του στο σκάκι: 15 χρονών συνθέτει και δημοσιεύει σκακιστικά προβλήματα σε ιταλικά περιοδικά.

ΤΟΝ ΕΝΔΙΕΦΕΡΕ η παιδική ηλικία. Μια μέρα μου λέει:

«Στη Μπολόνια, ενώ παίζανε τα άλλα παιδιά, καθόμουν σε μια άκρη και σκεφτόμουνα – ‘Από πού ήρθα, γιατί ήρθα, πού πάω;’»

(Πόπη Ρίζου, Καράγιωργα, 1995: 174)

ΤΑ ΓΕΙΤΟΝΟΠΟΥΛΑ ΤΟΥ και οι συμμαθητές του στο σχολείο αντίκρυζαν με περιέργεια στο πρόσωπό του ένα παράξενο και ιδιότροπο παιδί. Δεν έπαιζε μαζί τους. (...) Προτιμούσε να τρέχει στα χωράφια και τα λιβάδια του Montarppone, για ν' αναπνεύσει περισσότερο και να βλέπει τα πράγματα της φύσης ν' αποκαλύπτονται μπροστά του σαν να ήταν κάποια άλλα πράγματα που ως τώρα κρύβονταν και δεν τα είχε δει ποτέ του.

(Μαρινάκης, 1987: μδ'-με')

ΝΑΙ, μέσα στα σύννεφα ήταν πάντα ο Γιώργος. Πάντα μ' ένα βιβλίο στο χέρι. Διάβαζε συνέχεια. Από μικρός. Παραμύθια... Μυθολογία... Σπάνια τον θυμάμαι να παίζει σαν παιδί.

(Λέλα Σαραντάρη-Μιχοπούλου, Καράγιωργα, 1995: 63)

ΜΕ ΤΟΝ ΓΙΩΡΓΟ δεν τα πήγαιναν καλά [ο πατέρας του, Δ. Σαραντάρης]. Τον ήθελε διαφορετικό. Τον έβλεπε όλη μέρα μ' ένα βιβλίο, να κάνει περιπάτους ή να παίζει σκάκι. Του Γιώργου του άρεσε το σκάκι. Παίζαμε μαζί. Μια μέρα ο πατέρας του πέταξε το σκάκι από το παράθυρο.

(Λέλα Σαραντάρη-Μιχοπούλου, Καράγιωργα, 1995: 63)

ΜΙΑ ΥΠΗΡΕΤΡΙΑ που είχαν, η *Αδρια*, μου είπε πως όταν άρχισε να πρωτοεργάζεται σπίτι τους σε ηλικία δώδεκα-δεκατριών χρονών, θυμάται μια μέρα το Γιώργο να της λέει: «*Αδρια*, πάρε ένα χαρτί και γράφε ό,τι σουρχεται στο νου. Θα βγει ποίηση. Μόνο άσε το νου σου ελεύθερο.

Μην το επεξεργαστείς. Θα είναι ποίημα ή δεν θα είναι αν τόχεις μέσα σου».

(Τάκης Σαραντάρης, Καράγιωργα, 1995: 93)

Το 1926 γράφεται στο Πανεπιστήμιο της Bologna για να ακολουθήσει μάλλον απρόθυμα σπουδές Νομικής, όπως ήταν η επιθυμία των γονιών του, που ήθελαν να τον δουν διπλωμάτη ή δικηγόρο. Το διάστημα αυτό κάνει σημαντικές γνωριμίες και φιλίες. Συνδέεται με βαθιά και στενή φιλία με τον νεοελληνιστή καθηγητή και σημαντικό Ιταλό ποιητή Gaetano Arcangeli, με τον οποίο ήσαν συμφοιτητές στο Πανεπιστήμιο της Μπολόνια, και διατήρησαν αλληλογραφία ως το θάνατο του Σαραντάρη. Ο Αρκάντζελι τον θεωρεί ως «την ενσάρκωση και την προσωποποίηση του ποιητή». Για τις φιλίες αυτής της εποχής γράφει ο ίδιος στο κείμενό του *Οι γνωριμίες και οι φιλίες*, το οποίο έχει μεταφράσει στα ελληνικά ο Ζήσιμος Λορεντζάτος. Τον Φεβρουάριο του 1927 κάνει αίτηση εγγραφής και γίνεται δεκτός στον «Κύκλο Κουλτούρας» της Μπολόνια.

«*Σαραντάρη*, σε ξέρουν σε όλη τη Μπολόνια για το σκάκι, για τους στίχους και για τους έρωτες!»

(Αουγκούστο Τόσκι, Ιταλός φίλος του Σαραντάρη, *Οι γνωριμίες και η φιλία*, 2008: 150)

Χωρίς κλίση στο εμπόριο, ο Δημήτρης Σαραντάρης είχε πτωχεύσει ήδη δυο φορές. Η τρίτη, μετά το θάνατο του θείου του που τον βοηθούσε όσο ζούσε, στάθηκε μοιραία. Η οικογένεια έχασε οριστικά την περιουσία της, και αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τη Μπολόνια και να εγκατασταθεί στον πύργο του Μονταπόνε.

Έτσι, τον τελευταίο χρόνο των σπουδών του, το 1930, ο Σαραντάρης αναγκάζεται να πάρει μετεγγραφή για το Πανεπιστήμιο της Macerata που ήταν κοντά στο Montarppone.

Το 1930 αφήσαμε τη Μπολόνια και πήγαμε να ζήσουμε σ' ένα σπίτι με μεγάλες βεράντες, πάνω στο βουνό, στο Montarppone. Ήταν όμορφος τόπος, γεμάτος δέντρα. Ο Γιώργος πήγαινε ατέλειωτους περιπάτους. Είχε νοικιάσει δωμάτιο στη Macerata. Είχε βρει τον κόσμο του. Δεν ερχόταν σπίτι συχνά.

(Λέλα Σαραντάρη-Μιχοπούλου, Καράγιωργα, 1995: 68-9)

Το Πανεπιστήμιο αυτό δεν του άρεσε, όπως το Πανεπιστήμιο της Μπολόνια. Το χαρακτηρίζει «*απαίσιο*» (“*infima*”) στο κείμενό του για το φίλο Tino Lipparini. Όσο σπούδαζε στη Ματσεράτα περνούσε τον περισσότερο καιρό σε ένα διαμέρισμα που είχε νοικιάσει κοντά στο Πανεπιστήμιο και επισκεπτόταν σπάνια το Μονταπόνε. Το Νοέμβριο του 1930 πάντως παίρνει από τη Ματσεράτα το δίπλωμά του και αναγορεύεται *Dottore di Giurisprudenza*. Η διατριβή του είχε τίτλο «*Il diritto comme norma tecnica*» («*Το δίκαιο ως τεχνικός κανόνας*»).

Στον πύργο του Μονταπόνε πέθανε το 1935 ο πατέρας του ποιητή. Η μητέρα του έζησε κλεισμένη εκεί, μακριά απ' τον κόσμο, με μοναδική παρέα μια πιστή γκουβερνάντα, ως το 1973, οπότε αναγκάστηκε να μεταβεί ασθενής και να πεθάνει στην Αθήνα. Δεν της φανέρωσαν ποτέ το θάνατο του γιού της, που συνέχισε να τον περιμένει ως το τέλος.

Το αρχοντικό των Σαραντάρη ανήκει σήμερα κατά το ένα τρίτο στην Κοινότητα του Μονταπόνε και το υπόλοιπο σε συγγενείς του ποιητή.

Ανάμεσα σε δυο πολιτισμούς

Ο Γιώργος Σαραντάρης ανδρώθηκε ανάμεσα σε δυο γλώσσες και δύο πολιτισμούς: Μεγαλώνοντας στην Ιταλία, μέσα σε ελληνική οικογένεια με αριστοκρατική μάλιστα καταγωγή, είχε ως μητρική του γλώσσα την ελληνική αλλά ως γλώσσα πρώτης έκφρασης, λόγω του κοινωνικού του περιβάλλοντος και του ιταλικού εκπαιδευτικού συστήματος, την ιταλική.

Στη Μπολόνια, στην οποία άλλωστε τον ελληνικό στοιχείο δεν ήταν ισχυρό, δεν υπήρχε ελληνικό σχολείο, έτσι δεν διδάχτηκε ποτέ συστηματικά τα ελληνικά. Τα έμαθε στο σπίτι του, όπου μιλιόταν η ελληνική καθομιλουμένη και το «κωνσταντινουπολίτικο» ιδίωμα της ιδιαίτερης πατρίδας της μητέρας του. Για να ενισχύσει την επαφή των παιδιών με την ελληνική γλώσσα, ο πατέρας του είχε φέρει και μια υπηρέτρια από το Λεωνίδιο. Η φοίτησή του στο κλασικό σχολείο του έδωσε τη δυνατότητα να διαβάζει και να κατανοεί σε μεγάλο βαθμό τα πρωτότυπα κείμενα του Ομήρου και των τραγικών.

Την εκμάθηση της γλώσσας διευκόλυναν και οι εφημερίδες, τα περιοδικά και τα βιβλία που έστελναν οι συγγενείς από την Ελλάδα, και σε σημαντικό βαθμό η πλούσια βιβλιοθήκη του θείου Παναγιώτη. Αν και δεν ήταν ιδιαίτερα εγγράμματος, ο Παναγιώτης Σαραντάρης είχε συγκεντρώσει μια σημαντική βιβλιοθήκη με αποκλειστικό σχεδόν αντικείμενο την ελληνική γλώσσα και τον ελληνικό πολιτισμό, καθώς θεωρούσε τη διατήρηση της ελληνικής ιδιοπροσωπίας πολύ σημαντική σε ένα ξένο περιβάλλον. Η βιβλιοθήκη αυτή, την οποία χρησιμοποιούσε συχνά και είχε συμπληρώσει ο ίδιος ο ποιητής πριν αναχωρήσει για την Ελλάδα, μας δίνει σημαντικά στοιχεία για τα διαβάσματα και τις ενασχολήσεις του, καθώς μάλιστα σε πολλά βιβλία υπάρχουν σημειώσεις και παρατηρήσεις του στα ιταλικά, στα γαλλικά αλλά και στα ελληνικά.

Η διπλή αυτή πολιτισμική «καταγωγή» και η διγλωσσία που θα επεκταθεί, όπως είναι φυσικό, και στο ποιητικό και φιλοσοφικό του έργο, τον συνδέει στενά με τους Επτανήσιους ποιητές, με πρώτο και καλύτερο το Σολωμό, αλλά και με τους ποιητές της Κρητικής Αναγέννησης. Θα μπορούσε να ισχύει και για τον Σαραντάρη η ρήση του Πολυλά για τον Σολωμό: «παιδεία ιταλική αλλά ψυχή ελληνική». Με τον Σολωμό, άλλωστε, ο Σαραντάρης είχε παρόμοια πορεία.

Κατά τη συνήθεια των «καλών» οικογενειών της εποχής, ο ποιητής είχε και Ελβετίδα γκουβερνάντα, για να μάθει από μικρός τα Γαλλικά. Ήταν επομένως «τρίγλωσσος» από τα πρώτα του χρόνια. Είναι επίσης πιθανό πως όσο ήταν στην Ιταλία, έμαθε και Γερμανικά.

Τα διαβάσματα

Από πολύ μικρός διαβάζει ασταμάτητα, σε τρεις γλώσσες, «τα πιο διαφορετικά το ένα απ' το άλλο βιβλία», και οικειώνεται άπληστα τα σύγχρονα ρεύματα στην τέχνη και τη φιλοσοφία. Από νωρίς όμως τα ενδιαφέροντά του είναι προσανατολισμένα στην ποίηση και στη φιλοσοφία. Γεμίζει με παρατηρήσεις τα περιθώρια των βιβλίων του, και ολόκληρα τετράδια, αντιγράφοντας τα αποσπάσματα που τον ενδιαφέρουν. Έτσι, γνωρίζει σε βάθος το σύνολο της ιταλικής παράδοσης, από την οποία δείχνει ιδιαίτερη προτίμηση στον Leopardi και στον Ungaretti, και ενδιαφέρον για τους σύγχρονους του Crepuscolari (Sergio Corazzini, Guido Gozzano), αλλά και την παλαιότερη και σύγχρονή του γαλλική λογοτεχνία: αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό, γιατί εκεί χτυπάει η καρδιά της μοντέρνας ποίησης, ιδιαίτερα στο έργο του Μπωντλαίρ και του Ρεμπώ που τους μελετάει ιδιαίτερα.

Στα διαβάσματά του ανήκουν ακόμα ο Valéry, ο Mallarmè, ο Flaubert, ο Zola, ο Verlain, ο Fernand Gregh και ο Marcel Proust από τους Γάλλους, ο Dostoyevsky, τον οποίο εκτιμά ιδιαίτερα, ο Tolstoy και ο Maxim Gorky από τους Ρώσους, ο Goethe, ο Shakespeare, ο Nietzsche, ο Kant, ο Kierkegaard, ο Picasso, ο Kandinsky, κ.ά. Για πολλούς απ' αυτούς γράφει κριτικά σημειώματα που θα δημοσιευθούν μετά το θάνατό του.

Δεν ξέρουμε με ποιους ακριβώς Έλληνες συγγραφείς και ποιητές ασχολείται όσο ακόμα ζει στην Ιταλία. Γνωρίζει σίγουρα την αρχαία ελληνική γλώσσα και γραμματεία μέσω της ιταλικής του παιδείας. Το σίγουρο είναι πως γνώριζε καλά τον Πλάτωνα και ένιωθε συγγενική τη σκέψη του με τη δική του, καθώς στη συλλογή του *Αστέρια* που δημοσιεύει στην Αθήνα το 1935 χρησιμοποιεί σαν προμετωπίδα ένα

εκτενές απόσπασμα από το διάλογό του *Φαίδων*. Από τους σύγχρονους του σίγουρα είχε διαβάσει το έργο του Μιλτιάδη Μαλακάση και του Αργύρη Εφταλιώτη, τους πεζογράφους Δημοσθένη Βουτυρά και Σπύρο Μελά, ενώ ήξερε καλά τον Καβάφη.

Οι μεταφράσεις

Καθώς διαβάζει, μεταφράζει και πολλά ποιήματα που του αρέσουν από τα γαλλικά στα ιταλικά, λ.χ. του Baudelaire, του Lamartine, του Theophile Gautier, αλλά και από τα ελληνικά, όπως την «Ψυχούλα» του Σολωμού και ένα διήγημα του Κ. Χατζόπουλου. Μεταφράζει ακόμα σύγχρονους του Ιταλούς ποιητές στα γαλλικά. Όταν έρθει στην Ελλάδα, θα μεταφράσει στα ιταλικά και ποιήματα του Καβάφη (πρόκειται για την πρώτη μετάφραση ποίησης του Καβάφη στην ιταλική γλώσσα), του Ν. Λαπαθιώτη και άλλων.

Όλη αυτή η πνευματική δραστηριότητα, η μελέτη, οι μεταφράσεις, τα κριτικά σημειώματα, είναι μόνο η προπαρασκευή για τη βασική ασχολία του, που είναι η ποίηση και η φιλοσοφία.

Τα πρώτα ποιήματα

Ο Γιώργος Σαραντάρης γράφει ασταμάτητα ποιήματα από μικρός, ακόμα και στις πιο ακατάλληλες επιφάνειες χαρτιού. Τα πρώτα του γνωστά ποιήματα χρονολογούνται από το 1927. Αυτό το ξέρουμε από τις ημερομηνίες που βάζει στο τέλος των ποιημάτων του, καθώς δεν είναι γνωστό δημοσιευμένο έργο του όσο ήταν στην Ιταλία. Ανάμεσα πάντως στις σελίδες ενός βιβλίου, στα σκονισμένα μπαούλα του Μονταπόνε, βρέθηκε ολιγόλογο λογοτεχνικό κριτικό σημείωμα άγνωστης ιταλικής εφημερίδας και ημερομηνίας που λέει (σε ελληνική μετάφραση): «Το θέμα που σήμερα δημοσιεύουμε είναι ενός νεότερου ερασιτέχνη, ενός 15χρονου αγοριού, το οποίο όμως με το αξιοπρόσεκτο σμίλευμα του υλικού του, την απλότητα της διατύπωσής του και τη σωστή διαχείριση των πνευματικών δυνάμεών του, που χρησιμοποιεί ήδη, δείχνει ότι γνωρίζει καλά να κυριαρχεί στο δύσκολο υλικό που διαθέτει και ότι κατέχει την τεχνική ενός δόκιμου συνθέτη.» Τα ποιήματα της ιταλικής περιόδου είναι γραμμένα στα ιταλικά και στα γαλλικά (σώζεται στα «Κατάλοιπα» του ένα μόνο ελληνικό ποίημα, του 1929).

Γ. Ο Γιώργος Σαραντάρης στην Ελλάδα

Η βαριά ατμόσφαιρα της φασιστικής Ιταλίας αλλά και η κλειστή κοινωνία του Μονταπόνε έθλιβαν ψυχικά τον ποιητή. Το Μάρτιο του 1931 έρχεται στην Αθήνα για να υπηρετήσει τη στρατιωτική του θητεία, όπως όλα τα αρσενικά μέλη της οικογένειας στην Ιταλία, προϋπόθεση για να διατηρήσει την ελληνική του υπηκοότητα. Εγγράφεται παράλληλα και παρακολουθεί για λίγο μαθήματα στο Τμήμα Πολιτικών Επιστημών της Νομικής Σχολής της Αθήνας. Δεν θα ξαναγυρίσει πια στην Ιταλία, παρά μόνο για μια σύντομη επίσκεψη στο Μονταπόνε όταν πεθαίνει ο πατέρας του, το 1935. Υπηρετεί το στρατιωτικό του και στη συνέχεια εγκαθίσταται στο σπίτι της θείας του, Ευαγγελίας Σαραντάρη-Μίχα και της οικογένειάς της, στην οδό Κοδριγκτώνος 42Α.

Μακριά από τις πιέσεις της οικογένειάς του, που ονειρευόταν γι' αυτόν μια καριέρα διπλωμάτη ή ανώτερου δημόσιου υπάλληλου, αφοσιώνεται στην ποίηση και στην ενασχόληση με τη φιλοσοφία. Για ένα σύντομο μόνο διάστημα απασχολείται ως ασκούμενος δικηγόρος στο δικηγορικό γραφείο ενός φίλου του πατέρα του, αλλά εγκαταλείπει γρήγορα το δικηγορικό επάγγελμα. Η οικογένεια τού βρίσκει μια θέση στην Ελληνοϊταλική Τράπεζα αλλά την αρνείται, με τη δικαιολογία ότι δεν ξέρει καλά τη γλώσσα. Προτιμάει να ζήσει με άκρα λιτότητα, με εισόδημα τα λιγοστά ενοίκια από ακίνητα της οικογένειάς του στην Αθήνα. Το γεγονός αυτό αποτελούσε συνεχή αιτία τριβής με τον πατέρα του, αλλά και με τη μητέρα του την οποία λάτρευε.

Αφηγείται σχετικά ο εξάδελφός του Θανάσης Μίχας:

Ο πατέρας του, όταν ερχόταν από την Ιταλία, έμενε βέβαια σπίτι μας. Τούκανε σκηνές. Να δουλέψει. Να γίνει δικηγόρος. Να διακριθεί στην πρακτική ζωή. Δεν τον ήθελε ποιητή και τέτοια πράγματα.

«Τι θα γίνεις εσύ; Τι θα γίνει με σένα; Να προσγειωθείς. Πώς θα γίνει;»

(Καράγιωργα, 1995: 82)

Η αντίδραση της οικογένειάς του δεν έπαψε ποτέ να τον θλίβει, όπως αποκαλύπτεται σε επιστολή στη μητέρα του:

Αγαπητή μαμά, έχεις μεγάλο δίκαιο που είσαι πειραγμένη μαζί μου, γιατί δεν σε σκέφτομαι όσο πρέπει όχι όμως για το ότι δεν επήρα ακόμη δουλειά, ή τουλάχιστο για τούτο το δεύτερο ζήτημα, δεν νομίζω πως πρέπει τόσο να είσαι φουρκισμένη μαζί μου. Δεν ξέρεις πόσο με πειράζει μαμά, όταν συλλογίζομαι πως κατά τη γνώμη σου είμαι ένας αργόσχολος, ένας άνθρωπος χωρίς συνείδηση των υποχρεώσεων του, ένας αναξιοπρεπής. Αν ένας άλλος έτσι μ' έκρινε δεν θα μ' έμελλε, αλλά εσύ, η μητέρα μου, ο άνθρωπος που όχι μονάχα μούδωκε τη ζωή, αλλά μου χάρισε κ' εκείνη την ευαισθησία, που είναι ίσως το πιο πολύτιμο δώρο του πνεύματός μου, ό,τι φέρνω μαζί μου στην κάθε δημιουργία μου; Από εσένα δεν μου αξίζει η μομφή πως δεν κάνω τίποτα.

(Παπαθανασόπουλος, 2011: 91)

Ο Σαραντάρης και η ελληνική πνευματική ζωή της δεκαετίας του 1930. Οι σχέσεις και οι συναναστροφές

Εξοικειωμένος με τη σύγχρονη ευρωπαϊκή λογοτεχνία και φιλοσοφία, πολύ γρήγορα και με την αντίστοιχη ελληνική, παλαιότερη και σύγχρονη, όπως δείχνουν εκτός των άλλων και το πλήθος οι κριτικές που δημοσιεύει σε όλα τα γνωστά περιοδικά της εποχής, ο Σαραντάρης προορίζεται να παίξει ένα καταλυτικό ρόλο στην υποδοχή του μοντερνισμού στην Ελλάδα στο πλαίσιο της περίφημης γενιάς του 30 που μόλις άρχιζε να διαμορφώνει τη φυσιογνωμία της. Αρωγός σ' αυτό η απόσταση, λόγω του ιταλικού του παρελθόντος, από την ελληνική παράδοση και τη βαριά σκιά του Παλαμά.

Πέρα από το πλήθος τις δημοσιεύσεις σε ποίηση, φιλοσοφικά δοκίμια, φιλολογικές κριτικές και μεταφράσεις σε όλα τα γνωστά περιοδικά της εποχής, ο Σαραντάρης είναι παρών σε όλες τις λογοτεχνικές παρέες, αλλά και τους φιλοσοφικούς κύκλους.

(Για τη σχέση του Σαραντάρη και τη δράση του στο πλαίσιο της γενιάς του 30, βλ. αναλυτικά Τ. Καφετζάκη, Γιώργος Σαραντάρης: ένας ποιητής της γενιάς του '30).

Η παρουσία του εντυπωσιάζει από την αρχή και σημειώνεται ποικιλοτρόπως.

Τα σχόλια των ομοτέχνων και των φίλων του αποκαλύπτουν και τη φυσιογνωμία της γενιάς του:

Οι σύγχρονοί του για το Γιώργο Σαραντάρη

ΈΝΑ ΒΡΑΔΥ, σαν πεσμένος από τον ουρανό, παρουσιάστηκε ανάμεσά μας ένας νέος, ντυμένος απλός στρατιώτης. Ήταν ο Γιώργος Σαραντάρης. Είχε έρθει από την Ιταλία, όπου κατοικούσε μόνιμα, για να εκπληρώσει στην Ελλάδα τις στρατιωτικές του υποχρεώσεις, δηλαδή να υπηρετήσει τη θητεία του (...) Αμέσως μου προξένησε μια ξεχωριστή εντύπωση ο νέος εκείνος που δεν του πήγαιναν τα στρατιωτικά και που δεν ήξερε να δέσει καλά τις γκέτες του. (...) Η πρώτη αυτή εντύπωση από τον Σαραντάρη, ήταν «μικτή»: κάτι το πολύ σοβαρό, το ανώτερο, το έντονα πνευματικό, μαζί με κάτι το ευτράπελο και το αδύναμο, αναδινόταν από την παρουσία του. (...) Μιλούσε γρήγορα και δυνατά, μ' έναν τρόπο εκρηκτικό, υστερικό καμμιά φορά, κι η έντονη και τραγουδιστή ιταλική προφορά τών όχι και τόσο σωστών ελληνικών του, από την πρώτη στιγμή μας έκανε να γελάσουμε και να αντιληφθούμε ότι ο Σαραντάρης έχει πολλά γνωρίσματα ενός «τύπου». Όμως από την πρώτη στιγμή φανέρωσε την πνευματική του προσωπικότητα, που σχεδόν μας την επέβαλε δια της βίας.

(Α. Καραντώνης, 1960: 200)

ΕΝΑΣ ΚΑΙΝΟΥΡΙΟΣ, ένας παρείσαχτος, είχε σηκωθεί και μιλούσε. [Στη Νομική, στην «Ιδεοκρατική Φιλοσοφική Ομάδα του Πανεπιστημίου Αθηνών»]. Τον βλέπαμε όλοι μας για πρώτη φορά. Μέτριος στο ανάστημα, με αραιά μαλλιά και χοντρά μωπικά γυαλιά, τσίριζε περισσότερο παρά μιλούσε, ορθός στις μύτες των ποδιών, με τις φλέβες του λαιμού φουσκωμένες και το καρύδι πεταχτό πάνω από ένα κακοκουμπωμένο πουκάμισο. Η φωνή του, ένρινη και οξεία, πρόδιδε φανερά την ιταλική της προέλευση. Ήταν ο Γιώργος Σαραντάρης, και είχε φτάσει λίγο καιρό πριν, για να κάνει τη στρατιωτική του θητεία, από το Πανεπιστήμιο της Macerata. Όταν μου είπαν ότι γράφει ποιήματα, προσθέτοντας το επίθετο «παράξενα», κάτι σκίρτησε μέσα μου. Έβγαλε αμέσως από την τσάντα του ένα μικρούτσικο βιβλιαράκι και μου το χάρισε. Ήταν οι *Αγάπες του Χρόνου*. (...) Δεν έχω γνωρίσει, θα 'θελα να το διακηρύξω, μορφή πνευματικού ανθρώπου αγνότερη από τη δική του. Άπραγος, αδέξιος, ανίκανος για οτιδήποτε πρακτικό, ζούσε με το τίποτε, και δεν του χρειαζότανε τίποτε άλλο έξω από την Ποίηση. Δηλαδή, το αντίθετο ακριβώς απ' αυτό πού ονειρεύονται οι αστοί για τα παιδιά τους.

(Οδυσσέας Ελύτης, 1974: 344)

ΤΟΝ ΓΝΩΡΙΣΑ στον κύκλο του Δημοσθένη Δανιηλίδη. Του κοινωνικού φιλοσόφου και ανακαινιστή. (...) Ο Σαραντάρης στον κύκλο του Δανιηλίδη, όπως άλλωστε και αλλού, γύρευε «αδελφές ψυχές».

(...) Τον θυμάμαι σ' εκείνους τους αζέχαστους περιπάτους στο Πεδίον του Άρεως, τα ωραία εκείνα καλοκαίρια! Εκείνοι οι περίπατοι! Περπατούσαμε, καθόμασταν στα παγκάκια... Κι ο Σαραντάρης αδιάκοπα σχεδόν μιλούσε. Για ποίηση, για φιλοσοφία, για ζωή. Απ' τις εννέα και μισή το βράδυ μέχρι τις μία και τις δύο το πρωί.

Αυτός ο πλούσιος άνθρωπος! Σκέφτομαι πως ο Καραντώνης δεν ήταν σε θέση να ζήσει το φαινόμενο Σαραντάρη εκείνη την εποχή.

(Τάκης Πανόπουλος, Καράγιωργα, 1995: 218)

ΘΥΜΑΜΑΙ πως έτρωγα με τον Γιάννη Σφακιανάκη σε μια ταβέρνα, του «Πορτοκάλη», στην Πλάκα, κοντά στο σπίτι του Τσάτσου. Εκεί πρωτοσυνάντησα τον Γιώργο Σαραντάρη. Ερχόταν τα βράδια, κυρίως για την παρέα του Σφακιανάκη. Παράγγελνε πάντα, «μιά μακαρόνια!»

Ήταν άσχημος μάλλον αλλά συμπαθητικός. Εντελώς συμβατικά ντυμένος. Ο κόμπος της γραβάτας του πάντα έφευγε. Δεν ήταν ποτέ σωστός.

(Άρης Δικταίος, Καράγιωργα, 1995: 144)

ΣΤΑ 1932, το προαύλιο του Πανεπιστημίου Αθηνών ήταν ένας μοναδικός χώρος πνευματικού οργανισμού. Οι συζητήσεις δε σταματούσανε ποτέ: Ποίηση, Φιλοσοφία, Κοινωνιολογία. Συζητούσαμε, συζητούσαμε ασταμάτητα. Εκεί πρωτοσυνάντησα τον Σαραντάρη. Ήρθε ο ίδιος και συστήθηκε. Είχε μια εφηβική ευαισθησία και μια παιδική αθωότητα. Μιλούσε με πάθος. Κι ό,τι πίστευε, έπρεπε να το πει. Ακόμα κι αν αυτό μπορούσε να θίξει ένα φίλο. Μια μέρα ενώ μιλούσα με δέκοψε για να πει στους άλλους:

«Μα πού τον ακούτε; Δε βλέπετε πως δ ε σκέφτεται; Μιλάει τόσο γρήγορα που είναι αδύνατο να σκέφτεται.

Μερικά γνωστά σατυρικά πνεύματα προσπάθησαν να τον κοροϊδέσουν. Εμείς τον προστατεύαμε όσο μπορούσαμε σαν άνθρωπο απόλυτο, κάτι σαν τον Σωκράτη.

(Κώστας Δεσποτόπουλος, Καράγιωργα, 1995: 155)

ΕΙΧΕ μια διάθεση ελληνική, σχεδόν διονυσιακή, συζητούσε και υποστήριζε τη γνώμη του με πάθος. Κ' η γνώμη αυτή δεν ήταν πάντα ευπρόσδεκτη. Τον θυμάμαι να λέει σε κάποιον κατάμουτρα:

«Μα φίλε μου, εσύ είσαι έζυπνος μα διεφθαρμένος!»

Κι η αλήθεια είναι πως σπάνια έπεφτε έξω στην κρίση του, έχοντας μια απίθανη ικανότητα να μαντεύει την εσώτατη φύση του ανθρώπου που είχε μπροστά του.

(Ανδρέας Καραντώνης, ό.π., σ. 184)

ΜΙΑ ΜΕΡΑ, νέοι τότε φοιτητές, στεκόμαστε παρέα στο προαύλιο του Πανεπιστημίου και συζητούσαμε. Ανάμεσά μας, έντονος πάντα και παθιασμένος ομιλητής, ο Γιώργος Σαραντάρης. Κάποια στιγμή ήρθε ένας καινούργιος στην παρέα κι άρχισε να μιλάει μ' απρέπεια και χυδαιότητα. Τότε του λέει ο Σαραντάρης:

«Καλά! Εμάς γύρω δε μας σεβάστηκες. Αυτό δεν το σεβάστηκες;»

Κάποιος κρατούσε ένα τριαντάφυλλο.

(Αντώνης Μωραΐτης, Καράγιωργα, 1995: 214)

ΜΟΥΡΧΕΤΑΙ στο νου αυτή τη στιγμή μια ζαφνική συνάντησή μας έξω απ' τη βορεινή πόρτα του προαυλίου του Πανεπιστημίου. Χαιρετιστήκαμε, κι αμέσως μετά, χωρίς πρόλογο, σα να ήτανε μια καθημερινή απασχόληση.

«Τον Baudelaire τον έχω πιάσει. Τώρα προσπαθώ ν' αποκαλύψω τον Rimbaud» μου λέει, κι απομακρύνεται!

Θάταν το 38 ή 39. Πλησίαζε το 40.

(Γάσος Αθανασιάδης, *ό.π.*, σ. 206)

Ήταν σεμνός σαν κορίτσι και μετρημένος σ' όλες τις εκδηλώσεις του, μα και περήφανος κι ασυμβίβαστος, όπως όλοι οι απόστολοι, στις πεποιθήσεις του. Κι ενώ καιγόταν ολόκληρος και ξεσχιζόταν από τις ανησυχίες που τυραννούσαν το πνεύμα του, ήταν ήρεμος και γλυκός στις εμφανίσεις του και λιτός κι απέρिटτος στις πραγματοποιήσεις του.

(Μαρινάκης, 1987: μ')

ΤΟ ΝΑ ΜΙΛΑΣ για τον Σαραντάρη είναι σαν μια προσευχή προς τον Κύριο!

(Γιάννης Σκαρίμπας, Καράγιωργα, 1995: 362)

Πέρα όμως από τους πνευματικούς ανθρώπους, συναναστρεφόταν τους πάντες, τους πιο ετερόκλητους ανθρώπους, στην Αθήνα και στη Θεσσαλονίκη που επισκεπτόταν κάθε Σεπτέμβρη. Παρότι μοναχικός και εσωστρεφής κατά τρόπο οργανικό, όπως αναφέρει η σπουδαία φιλόλογος Σοφία Σκοπετέα που ασχολήθηκε με το έργο του, ο Σαραντάρης αποζητούσε έντονα τη συντροφιά των άλλων σε όλη του τη ζωή, και στήριζε και βοηθούσε τους νεότερους που είχαν την ανάγκη του.

Ήταν περιπατητικός. Κάθε σούρουπο, όταν δεν είχε παρέα, τραβούσε από την οδό Σταδίου για το Σύνταγμα. Βάδιζε πάντα από το αριστερό πεζοδρόμιο, με την ελπίδα πως θα συναντούσε κάποιον να μιλήσει μαζί του. Η ομιλία τού ήταν ανάγκη, πάθος...

(Γιάννης Σφακιανάκης, Τσαρνά, 1996: 161)

ΓΕΝΙΚΑ είχε ένα πάθος για ομιλία, για πλησίασμα του άλλου ανθρώπου. Τον είχα πρωτοσυναντήσει στον κύκλο του Δανιηλίδη. Παρ' όλη την έντονη τάση του για επικοινωνία ήταν απόμακρος, δεν συγγένευε με τους πολλούς. Αμέσως σχεδόν συνειδητοποίησα την αξία του.

(Λίτσα Παπαντωνίου, Καράγιωργα, 1995: 223)

ΜΑΣ ΑΚΟΛΟΥΘΟΥΣΕ όπου κι αν πηγαίναμε, χωρίς ποτέ σχεδόν να παίρνει μέρος στη συντροφική ζωή μας. Ζούσε μέσα στη δική μας ατμόσφαιρα, όμως σαν άνθρωπος άλλου κόσμου. Ποιος ήταν ο κόσμος αυτός; Ο απόλυτα και ασυμβίβαστα πνευματικός. (...) Στη συντροφιά μας ερχόταν συχνά όχι τόσο για να συζητήσει, μα γιατί δε μπορούσε να μένει πολύ ώρα μονάχος. Ήθελε τη συντροφιά των ανθρώπων, των όποιων ανθρώπων, όταν δεν εύρισκε την ιδανική συντροφιά ενός πνευματικού φίλου, ή μιας φίλης – πράγμα που το προτιμούσε απόλυτα. Είχε ερωτευτεί διαδοχικά όλες σχεδόν τις κοπέλες που είχε γνωρίσει.

(...) Από την πρώτη στιγμή, προσέξαμε πως τον ενδιέφερε πάρα πολύ να γνωρίζει καινούργιους ανθρώπους. Τους αναζητούσε με πάθος παντού, όπως εμείς, τότε, γυρεύαμε τα ωραία βιβλία.

(Καραντώνης, 1960: 200-01, 2002, 2008)

ΟΤΑΝ ακόμη ο σημερινός ποιητής των «Προσανατολισμών» και του «Ανθυπολοχαγού της Αλβανίας» δεν ήταν παρά ένας άγνωστος φοιτητής της Νομικής που λεγόταν Αλεπουδέλης, πρώτος που μας μίλησε γι' αυτόν σαν για ένα σπουδαίο ποιητή, στάθηκε ο Σαραντάρης. Στα 1934 νομίζω έφτασε ένα βράδυ στη συντροφιά μας, σχεδόν έξαλλος. Το πρόσωπό του ήταν κατακόκκινο, τα μάτια του λάμπαν. Πριν ακόμη μας χαιρετήσει, άρχισε να φωνάζει: «Ε, φίλοι μου, γνώρισα ένα σπουδαίο ποιητή! Αυτό μάλιστα, είναι ποιητή!» «Και ποιος είναι αυτός; Πώς τον λένε;» τον ρωτήσαμε γελώντας δύσπιστα. «Είναι το Αλεπουδέλη», μας απάντησε θριαμβευτικά, σα να εξακόντιζε ανάμεσά μας το πιο γνωστό ποιητικό όνομα του κόσμου. «Το αλεπουδέλι», φωνάζαμε όλοι μαζί, ξεσπώντας σε γέλοια, γιατί μας φάνηκε πολύ παράξενο, νάναι κανείς σπουδαίος ποιητής και να τον λένε Αλεπουδέλη.
(...) Αυτό έγινε αφορμή να γνωριστούμε με το νεαρό, ντροπαλό τότε, Αλεπουδέλη (...)

(Καραντώνης, 1960: 204-5)

Λίγοι όμως τον κατάλαβαν όσο ζούσε. Έζησε σε όλη του τη ζωή με ένα βαθύ αίσθημα μοναξιάς, που εκφράζεται συχνά και στο έργο του. Ακόμα και οι φίλοι του συχνά τον περιέπαιζαν και έπαιζαν άσχημα παιχνίδια σε βάρος του. «Θα μπορούσε κανείς να το εξηγήσει ψυχολογικά, σαν μια υποσυνείδητη έκφραση άπωσης ενάντια σ' έναν απόξενο και ανόμοιο, έναν άγνωστο, που όλοι τον κυνηγάν, επειδή ακριβώς είναι άγνωστος και ξένος», λέει ο κριτικός του, Γιώργος Θέμελης. (1978: 80)

ΜΟΝΟ όσοι έζησαν πολύ κοντά του, μπορούν να ξέρουν τη μοναξιά και το δράμα του: την απομόνωσή του σαν κοινωνικό άτομο. Οι ελάχιστοι φίλοι του είναι ζήτημα αν τον καταλάβαιναν. Γιατί ήταν πολύ «παράδοξος» δηλαδή «παρά την δόξαν», παρά την γύρω κοινωνική αντίληψη.

(Σφακιανάκης, Καραγιώργα, 1995: 140)

ΛΟΓΩ της ιδιορρυθμίας και της ολοφάνερης ευαισθησίας του πολλές φορές πικράθηκε από την ειρωνεία και την κοροϊδία ακόμα και των φίλων, τη δική μας. Έφευγε τότε θυμωμένος για να ξαναγυρίσει ύστερα από λίγο:

«Έχω ανάγκη από ανθρώπους. Έστω και σας. Δεν μπορώ να ζήσω μόνος.»

(Α. Καραντώνης, Καραγιώργα, 1995: 184)

ΣΑΝ ΑΝΘΡΩΠΙΟΣ ήταν τραγικός. Τον πνευματικό άνθρωπο μόνον ο έρωτας μπορεί να τον λυτρώσει από την ενδόμυχη μοναξιά του. Και τουλάχιστον όσο τον γνώρισα δεν τον είχε ζήσει, αυτό τον έρωτα τον λυτρωτικό. Εμπόδιζε η τεράστια ανωτερότητά του κι αυτή η ελλειπτικότητά του στην ανθρώπινη υπόσταση.

(Λίτσα Παπαντωνίου, Καραγιώργα, 1995: 223)

ΕΝΩ πάντα γύρευε συντρόφους στις ιδέες που πίστευε, ταλέντα στην ποίηση και στην τέχνη, και χαλνούσε τον κόσμο, όταν κάποιος συναντούσε, κανείς σχεδόν, όσο ζούσε τουλάχιστο, δεν τον πλησίασε να του προσφέρει λίγη αγάπη, που τόσο λαχταρούσε, κι έμενε πάντα μονάχος και έρημος.

(Μαρινάκης, 1987: μ')

«ΑΙΣΘΑΝΟΜΑΙ τον εαυτό μου περίλυπο, που θάθελα να έχω το μεγαλείο της ψυχής του καθηγητή Στορίτσιν στο ομώνυμο διήγημα του Αντρέγιεφ, που λέει: 'Αν ένας με κοροϊδεύει, καμώνομαι πως δεν καταλαβαίνω πως με κοροϊδεύει και τον αφήνω να συνεχίζει να με κοροϊδεύει, γιατί με δυσαρεστεί να τον ταπεινώσω αποκαλύπτοντας αυτό που κάνει'».

(Επιστολή του Σ. στο φίλο του Gaetano Arcangeli της 9.3.31, Μαρινάκης, 1987: ν΄)

Το έργο του

Όπως στη ζωή του, υπάρχουν πολλά πράγματα που μας τραβάνε την προσοχή και στο έργο του:

- Πρώτα πρώτα μας κάνει εντύπωση πόσο πολλά και διαφορετικά πράγματα διάβαζε. Το διάβασμα ήταν γι' αυτόν εργασία. Και όλ' αυτά για να γράψει ποίηση!
- Ακόμα έγραφε σε τρεις γλώσσες: ιταλικά, γαλλικά και ελληνικά.
- Αν και ήταν σχεδόν αυτοδίδακτος στα ελληνικά, έγραψε περίπου 1000! ποιήματα και κατάφερε να γίνει ένας από τους μεγαλύτερους νεοέλληνες ποιητές.
- Ήταν και ποιητής και φιλόσοφος. Στην ποίησή του μάλιστα παρεμβάλλει μικρά φιλοσοφικά αποσπάσματα, σα να θέλει να μας πει πως η ποίηση και η φιλοσοφία προσπαθούν να εκφράσουν τα ίδια πράγματα με άλλη μορφή.
- Άφησε πίσω του ένα δυσανάλογα μεγάλο έργο για τη σύντομη ζωή του.
- Όταν πέθανε βρέθηκε ένας τεράστιος όγκος από ανέκδοτα κείμενά του, που πέρασαν σχεδόν πενήντα χρόνια για να δημοσιευτούν.

Το πρώτο διάστημα που έρχεται στην Αθήνα ο Σαραντάρης εξακολουθεί να γράφει στα ιταλικά και στα γαλλικά. Από το 1932 όμως θα αρχίσει να γράφει στα ελληνικά και με την πάροδο του χρόνου τα ελληνικά ποιήματα θα εκτοπίσουν, χωρίς να εξαφανίσουν ποτέ, τα ιταλικά και τα γαλλικά (έχει γράψει συνολικά 500 ιταλικά και περίπου 100 γαλλικά, και κοντά 1.000 ελληνικά), και ο Σαραντάρης θα γίνει αυτό που πραγματικά θέλει: Έλληνας ποιητής.

Από το 1933, που δημοσιεύει την πρώτη του ποιητική συλλογή, ως το 1941 που πεθαίνει, αναπτύσσει μια έντονη δραστηριότητα τόσο στην ποίηση όσο και στη φιλοσοφία, και κυριαρχεί στο πνευματικό στερέωμα της Ελλάδας.

Η πρώτη του συλλογή έχει τίτλο *Οι αγάπες του χρόνου*. Θα ακολουθήσουν, με διαφορά ενός χρόνου μόνο, δύο ακόμα συλλογές: *Τα ουράνια*, το 1934, και τα *Αστέρια* το 1935 (εκδόσεις «Κύκλος»), και το 1936 το πεζό *Γράμματα σε μια γυναίκα* (εκδόσεις «Κύκλος»). Λίγο πριν πεθάνει, το 1940, θα κυκλοφορήσει η τελευταία του συλλογή, *Στους φίλους μιας άλλης χαράς* («Νεοελληνική Λογοτεχνία»). Όπως αποδείχτηκε από το αρχείο του που βρέθηκε μετά το θάνατό του και διέσωσε με θρησκευτική ευλάβεια ο φίλος του Γιώργος Μαρινάκης, τα ποιήματα που περιλαμβάνονταν σ' αυτές τις συλλογές αποτελούσαν ένα μικρό μόνο μέρος από την παραγωγή των χρόνων εκείνων.

Οι ολιγοσέλιδες συλλογές του τραβούν αμέσως την προσοχή, αν και ξενίζουν με το μοντερνιστικό τους χαρακτήρα. Ένας από τους σημαντικότερους κριτικούς της εποχής, ο Τέλλος Άγρας, θα γράψει: «*Οι Αγάπες του χρόνου πρέπει να σημαδευτούν*». Η φήμη του Σαραντάρη στην πνευματική Ελλάδα της δεκαετίας του 30 εδραιώνεται με τη συνεργασία του, από το 1934, με όλα σχεδόν τα γνωστά λογοτεχνικά περιοδικά ταυτόχρονα, όπου δημοσιεύει κριτικά σημειώματα, μεταφράσεις, φιλοσοφικά άρθρα αλλά και ποιήματα: στον *Κύκλο* του Απ. Μελαχρινού, τη *Νέα Ζωή* του Θ. Σουλτάνη, τις *Μακεδονικές Ημέρες* και το ιταλόφωνο περιοδικό *Olimpo* της Θεσσαλονίκης, το *3ο Μάτι*, τα *Προπύλαια*, την *Ιδέα* του Σπύρου Μελά, την εφημερίδα *Καθημερινή* κ.ά, και από το 1935 στο κατεξοχήν όργανο της Γενιάς του 30, τα *Νέα Γράμματα*, που φιλοξενεί κυρίως δημοσιευμένη αλλά και ανέκδοτη ποίησή του.

Το διάστημα 1937-39 δημοσιεύει και τρία σημαντικά φιλοσοφικά βιβλία, με έντονα τα χαρακτηριστικά του υπαρξισμού, πριν από την επίσημη εμφάνισή του στην Ευρώπη: *Συμβολή σε μια φιλοσοφία της ύπαρξης*, Αθήνα 1937, *Η παρουσία του ανθρώπου*, εκδ. *Κύκλος*, Αθήνα 1938 και *Δοκίμιο Λογικής, σα θεωρία του απόλυτου και του μη απόλυτου*, εκδ. Αντωνόπουλος, Αθήνα 1939. Γίνεται έτσι ο μοναδικός ποιητής της Γενιάς του '30 που ασχολείται με τη φιλοσοφία παράλληλα με την ποίηση.

Η επιστράτευση και το τέλος

Το 1940, με το ξέσπασμα του ελληνοϊταλικού πολέμου, επιστρατεύεται και φεύγει για την Αλβανία, παρότι ως απόφοιτος ιταλικού Πανεπιστημίου θα ήταν πολύτιμος ως διερμηνέας στα μετόπισθεν. Η μυωπία του επίσης ήταν σχεδόν απαγορευτική γι' αυτό, το ίδιο και η αδύναμη κράση του, που γεννούσε έντονες ανησυχίες στους φίλους και στην οικογένειά του. Ο ίδιος πάντως δεν έκανε καμία προσπάθεια να αποφύγει την υποχρέωσή του απέναντι στην πατρίδα. Η ανησυχία του, όπως εκμυστηρευόταν στους φίλους του, δεν ήταν μήπως σκοτωθεί, αλλά μήπως αναγκαστεί να σκοτώσει.

Το Σεπτέμβριο του 1940 τον κάλεσαν για γυμνάσια. Πέρασε από επιτροπή. Το δεξί μάτι ήταν εντάξει. Είχε σημασία για τη σκοποβολή. Το αριστερό είχε το μεγαλύτερο βαθμό μυωπίας. Κρίθηκε μάχιμος. Τη μέρα που θα τον εξέταζαν θυμάμαι τον θείο Γιάννη να του λέει:

«Παιδί μου, τώρα που θα σ' εξετάσουν δεν είν' ανάγκη να πεις ότι βλέπεις όλα όσα θα δεις.»

Και κείνος:

«Μα θείε, ό,τι βλέπω θα πω!»

Ο θείος Γιάννης ήταν έφεδρος αξιωματικός, δεν ήταν καθόλου ο τύπος που θα έλεγε σε κάποιον να μην πάει να πολεμήσει. Αλλά ήξερε ποιον στέλνανε. Επήγαινε ως «πρόβατο επί σφαγήν».

(Λούλα Μίχα-Καλοδίκη, Καράγιωργα, 1995: 74)

Τον είδα για τελευταία φορά στην πλατεία Κάνιγγος, ανάμεσα στο πλήθος των επιστρατευμένων εφεδρών που πολιορκούσαν την πόρτα του Στρατολογικού Γραφείου. Το πρόσωπό του, ήρεμο και χαμογελαστό πάντα, ήταν ολότελα σχεδόν αποπνευματωμένο. «Φεύγω, μου λέει, φίλε μου, πάω φαντάρος.» Αποχαιρετιστήκαμε με συγκίνηση. Τον είδα να χάνεται μέσα στο πλήθος κάνοντας μελαγχολικές σκέψεις, καθώς συλλογιζόμουν πώς θα μπορούσε να τα βγάλει πέρα με τις δυσκολίες και τις τραχύτητες της στρατιωτικής εμπόλεμης ζώνης, αυτός ο καθόλου στρατιώτης. Κι όμως ακολούθησε καρτερικά τη μοίρα του, με τη συναίσθηση ότι δίνει αυτός, όπως όλοι οι άλλοι, το παρών στο κάλεσμα της Πατρίδας.

(Καραντώνης, 1960: 73)

Έτσι, λοιπόν, φεύγει για το μέτωπο.

Ο λοχίας του στο μέτωπο, Μιχάλης Χατζημήτρος περιγράφει τη συνοδοιπορία του με τον ποιητή:

«Μαζευτήκαμε αρχές Οκτώβρη στο 34ο Σύνταγμα στο Γουδί. Μας βάλανε σε λόχους και διμοιρίες. Είδα ότι θα ανήκαμε στο 2ο Τάγμα τη 1^{ης} διμοιρίας. Η ομάδα μας ήτανε δεκαέξι άτομα. Ανάμεσά τους ο Σαραντάρης.

(...)

Ξημέρωνε.

Ομάδες-ομάδες, πηγαίναμε.

Τον θυμάμαι μέχρι το Αγιόφυλλο. Τον θυμάμαι να πηγαίνει. Δε μίλαγε. Σα φοβισμένος. Σα χαμένος. Οι άλλοι γέλαγαν, αστειευόντουσαν... Εκείνος πήγαινε.

Περπατούσαμε.

Ποτέ δεν ήταν συγκεντρωμένος με μας στην πορεία. Ερχότανε πάντα αργότερα, καμιά φορά και ολόκληρη μέρα.

(...) Τελευταία φορά που τον είδα ήταν στις 30 ή 31 του Δεκέμβρη του '40. Είδα τον Σαραντάρη που έπαιρνε κάτι τρόφιμα που μας μοίραζαν. Χλωμός, σα να τάχει χαμένα. Όλοι είμαστε χλωμοί. Οι άλλοι επέζησαν. Ήταν σκληραγωγημένοι, ετούτος ήταν λεπτός άνθρωπος, όχι μόνο στους τρόπους, αλλά σε όλα. Η ευγένειά του! Ποτέ δεν τον ακούσαμε να πει κακή κουβέντα, ποτέ δεν τον ακούσαμε να παραπονεθεί για τίποτα».

(Καράγιωργα, 1995: 252-4)

Σε κάποια πλαγιά, όπως φαίνεται, έχασε τα γυαλιά του και τις κουβέρτες του, και κοιμήθηκε νηστικός και σχεδόν γυμνός στο χιόνι:

Κατεβαίναμε μια πλαγιά. Μπροστά μας ήταν ένα γείσωμα, μετά πάλι κατωφέρεια. Εκεί στο γείσωμα βλέπομε κάποιον που μας φάνηκε σαν χαμένος Ιταλός στρατιώτης. Κρατούσε μια ιταλική караβάνα στο ένα χέρι και στο άλλο μια κοντή ιταλική ξιφολόγη. Στεκόταν ακίνητος στην ερημιά και περίμενε. Κάτι μου θύμιζε. Κύτταξα καλύτερα. Ήταν ο Γιώργος Σαραντάρης.

Έτρεξα κοντά του. Με γνώρισε.

«Έχασα τα γυαλιά μου, Γιώργη. Δε βλέπω τίποτε, τίποτε...»

Ήταν κι εκείνη η ασπρίλα του χιονιού.

«Μη φοβάσαι, μωρέ Γιώργο», του λέω. «Άνθρωποι είμαστε. Ότι χρειαστεί εγώ θάμαι κοντά σου».

Να, τα λόγια της παρηγοριάς...
 Δεν αντέδρασε... Ήταν εξουθενωμένος. Τον κράτησα απ' την πλάτη και τον βοήθησα να κατεβούμε τη χαράδρα. Δεν είχε δύναμη. Τον κρατούσα. Κάπου κάτω απ' τα κάτασπρα έλατα, ψευτοκατασκηνώσαμε. Οι δικοί μου προχώρησα. Τους άφησα... Δε σκέφτηκα τίποτα.

(...) Όταν βρήκα τον Σαραντάρη είχα μια κουβέρτα του στρατού και μισή κάπα. Τούδωσα λοιπόν το αντίσκηνό μου, τον τύλιξα καλά-καλά στην κουβέρτα και τούδωσα απ' τα σύκα και το ψωμί που ένας θεός ξέρει πώς βρίσκονταν ακόμα πάνω μου. Τον έβλεπα που έτρωγε το ψωμάκι του αργά, εξαντλημένος και σκεφτόμουν «Πού να πάει ο Γιώργος Σαραντάρης χωρίς μάτια και ποιον ν' ακολουθήσει;»

(...) Σε λίγο τον είχε πάρει ο ύπνος. Αποκοιμήθηκα κι εγώ. Γύρω τα πάντα άσπρα, ερημιά θεού.

Όταν ξημέρωσε, μου λέει:
 «Πήγαινε τώρα εσύ. Άσε με εμένα.»

Ήθελε να μείνει εκεί. Να πεθάνει. Δεν τον άφησα. Ανεβήκαμε αγκαλιασμένοι στο γείσωμα. Κατά σύμπτωση περνούσε μια στρατιωτική φάλαγγα. Τον παρέδωσα στον ανθυπολοχαγό.

Χαιρετιστήκαμε.
 «Σ' ευχαριστώ», μου λέει.
 «Άντε Γιώργο μου, άντε. Μη φοβάσαι. Μη φοβάσαι!»
 Άσε που δε φοβόταν πια τίποτα. Είχε αφεθεί στον εαυτό του.

(Γιώργος Πολιτάρχης, Καράγιωργα, 1995: 372-3)

Αυτό στάθηκε καταστροφικό για την καχεκτική του κρίση. Έπαθε βρογχίτιδα και στάλθηκε στα μετόπισθεν, σε νοσοκομείο στα Γιάννενα, για να αναρρώσει.

Κάποτε βρεθήκαμε έξω από ένα χωριό στο Κιλαρίτσι. Σε κάτι στάβλους είδα τον Σαραντάρη καθισμένο κάτω στο χώμα σε φοβερή εξάντληση. Ήταν χλωμός, αδύνατος. Τα μάτια του φωσφόριζαν παράξενα. Τον πλησίασα. Θυμάμαι ότι γονάτισα να του μιλήσω καθώς ήταν καθισμένος.

«Έχεις τίποτα να μου δώσεις να φάω;» μου είπε. Έψαξα στο σακίδιο. Βρήκα ένα κομμάτι ξερή κουραμάνα. Τούδωσα. Ύστερα, με κόπο ανάσυρε από το χιτώνα του ένα μάτσο χαρτιά. Το πρώτο που μούδειξε χαμογελώντας ήταν μια ιατρική γνωμάτευση που τον έστειλε στο νοσοκομείο στα Γιάννενα, πούλεγε πως μπορούσε ν' αφήσει το μέτωπο και να γυρίσει πίσω.

Του είπα:
 «Μπράβο Γιώργο! Εσύ σώθηκες. Κανείς δεν ξέρει εμένα τι με περιμένει.»

Το δεύτερο χαρτί ήταν ένα ποίημα. Μου το εμπιστεύτηκε. Με μεγάλη συγκίνηση το έβαλε στο χέρι μου. Τότε για πρώτη φορά κατάλαβα πως ο Σαραντάρης ήταν Ποιητής.

(...) Το ποίημα αυτό το έχασα. Θυμάμαι όμως πολύ καλά πως άρχιζε:

Εγώ που οδοιπόρησα
 Με τους ποιμένες της Πρεμετής
 Είχα τα μάτια μου
 Παντοτεινά στραμμένα
 Στο εωθινό σου πρόσωπο...

Στο νοσοκομείο όμως είχε ξεσπάσει επιδημία τύφου. Εξασθενημένος όπως ήταν, ο ποιητής προσβλήθηκε χωρίς να το ξέρει, και πήρε άρρωστος το δρόμο για την Αθήνα. Εκεί, αφού επισκέφθηκε πρώτα με τη σειρά τους κοντινούς του φίλους και τις κοπέλες που αγάπησε, έφθασε στο σπίτι της θείας του. Θορυβημένοι από την κατάσταση του, οι συγγενείς του φρόντισαν άμεσα για την εισαγωγή του σε ιδιωτική κλινική.

Ξαφνικά μαθαίνουμε πως ο Γιώργος ήρθε. Πήγε στο σπίτι της αδερφής του Λέλας. Τον θυμάμαι, εκεί, αποσκελετωμένο. Ήταν άλλος. Ήταν φρικτό. Πρότεινα να φροντίσουν να τον φέρουν στο 4ο Στρατιωτικό όπου ήμουν κι εγώ (ως εθελόντρια αδελφή). Όμως ο γαμπρός του, Τάσος Μιχόπουλος, διευθυντής στο Υπουργείο Εμπορικής Ναυτιλίας, πήρε την άδεια και τον έβαλε σε ιδιωτική κλινική στην οδό Τροίας, στα Πατήσια. Ήταν μια χάρη, μια μεγάλη χάρη που του γινόταν. Μιλάμε για χειμώνα του '41! Ο Γιώργος είχε τύφο. Μα πάνω απ' όλα ήταν εκείνη η αδυναμία του! Ήταν ανυπόφορο να το βλέπεις.

(Λούλα Μίχα-Καλοδίκη, Καράγιωργα, 1995: 75)

Εξουθενωμένος από τις κακουχίες και την αρρώστια, ο Γιώργος Σαραντάρης πέθανε εκεί λίγες μέρες αργότερα, στις 25 Φεβρουαρίου 1941. Ήταν μόλις 33 ετών.

Όταν μπήκα στην κλινική, στο κρεβάτι του με περίμεναν μόνο δυο μάτια. Ζωντανά κι απόκοσμα. Τέτοια αδυναμία σωματική δεν μπορούσα να τη φανταστώ. Ήταν μόνος. Ήρθε η νοσοκόμα για ένεση, του κράτησα το χέρι. Ένιωσα μια τρυφερότητα που δεν είχα νιώσει ποτέ πριν. Και ένα δέος γιατί ένιωθα πως άγγιζα κάποιον που όχι απλώς είχε φύγει αλλά είχε πάει σ' ένα κόσμο άλλο.

(Λίτσα Παπαντωνίου, Καράγιωργα, 1995: 224)

Ύστερα από λίγους μήνες από την κήρυξη του πολέμου, τον Φεβρουάριο του 1941, ανάμεσα στους θριαμβευτικούς αλαλαγμούς των νικών μας, ένα γράμμα από την Αθήνα μου έφερνε το πικρό μήνυμα πως ο Γιώργος Σαραντάρης, χτυπημένος από βαριά αρρώστια που τον βρήκε στο μέτωπο, πέθανε σε νοσοκομείο των Αθηνών. Το σώμα του, ταλαιπωρημένο αφάνταστα από τις κακουχίες του πολέμου –ο συστρατιώτης του πεζογράφος Γιώργος Πολιτάρχης διηγείται πως είχε χάσει τα γυαλιά του, το σακιδιό του και το αντίσκηνό του και κοιμόταν γυμνός σχεδόν μέσα στο χιόνι– δεν μπόρεσε να αντέξει την αρρώστια. Το δραματικό είναι πως όταν τον φέρανε άρρωστο στην Αθήνα– μπορούσε ακόμα να στέκεται στα πόδια του– δεν κοίταζε να αντιμετωπίσει την κατάσταση του μπαίνοντας αμέσως στο νοσοκομείο, μα έτρεξε να συναντήσει τους φίλους του· κυρίως κάποιες κοπέλες, που τόσο καλά αισθανόταν στη συντροφιά τους.

(Αντρέας Καραντώνης, 1960: 210)

Την κηδεία του ακολούθησαν λιγοστοί συγγενείς και φίλοι.

Η κηδεία του Γιώργου Σαραντάρη έγινε μια συννεφιασμένη μέρα, στην εκκλησία του Α΄ Νεκροταφείου. Μπαίνοντας, είδα στη μέση το φέρετρο, σκεπασμένο με την ελληνική σημαία. Ήμασταν πολύ λίγοι. Οι συγγενείς, μερικοί φίλοι. Οι δύσκολες μέρες άρχιζαν. Πολλοί λείπαν στο μέτωπο.

Ένοιωσα μια μεγάλη τρυφερότητα και μαζί μια πίκρα για τη μεγάλη απώλεια.

(Τάκης Πανόπουλος, Καράγιωργα, σ. 220)

Ο φίλος του Οδυσσέας Ελύτης σχολιάζει το θάνατό του στα *Ανοιχτά χαρτιά*:

Καταγγέλλω το εκστρατευτικό σύστημα που επικρατούσε την εποχή εκείνη και που, δεν ξέρω πώς, κατάφερε να κρατήσει στα Γραφεία και τις Επιμελητείες όλα τα χοντρόπετσα θηρία των αθηναϊκών ζαχαροπλαστείων και να ξαποστείλει στην πρώτη γραμμή το πιο αγνό και ανυπεράσπιστο πλάσμα. Έναν εύθραυστο διανοούμενο, που μόλις στεκότανε στα πόδια του, που όμως είχε προφτάσει να κάνει τις πιο πρωτότυπες και γεμάτες από αγάπη σκέψεις για την Ελλάδα και το μέλλον της. Ήταν σχεδόν μια δολοφονία. Διπλωματούχος ιταλικού πανεπιστημίου – ο μόνος ίσως σε ολόκληρο το στράτευμα – θα μπορούσε να 'ναι περιζήτητος σε οποιαδήποτε από τις Υπηρεσίες που είχαν αναλάβει την αντικατασκοπεία ή την ανάκριση των αιχμαλώτων. Αλλά όχι. Έπρεπε να φορτωθεί το γυλιό και τον οπλισμό των τριάντα οκάδων, για να χαθεί παραπατώντας μες στα χιονισμένα φαράγγια, ένας ακόμη ποιητής, ένας ακόμη αθώς στο δρόμο του μαρτυρίου.

(Ελύτης, 1974: 392-93)

Τα κατάλοιπα

Πεθαίνοντας, ο Γιώργος Σαραντάρης άφησε πίσω του έναν τεράστιο όγκο ανέκδοτου έργου. Τα χειρόγρατά του περισυνέλεξε η εξαδέλφη του Λούλα Μίχα-Καλοδίκη από το σπίτι της θείας του όπου ζούσε ο ποιητής, και τα παρέδωσε στο φίλο του Γιώργο Μαρινάκη, ο οποίος τα διαφύλαξε ως το θάνατό του. Το αρχείο του φιλοξενείται σήμερα τη Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη του Ηρακλείου.

Το δωμάτιό του ήταν γεμάτο βιβλία, βιβλία, βιβλία... Και το γραφείο του γεμάτο χαρτιά. Ήταν φοβερά ακατάστατος. Δεν ασχολιόταν. Διάβαζε. Μετά το θάνατο του βρήκα χρήματα σκόρπια ανάμεσα στα βιβλία του. Ποιος ξέρει! Άλλα τον απασχολούσαν.

Βρέθηκαν στα συρτάρια χαρτάκια, χαρτάκια, χαρτάκια. Όλο ποίηση. Κι άλλα πολλά γράμματα. Σκέψεις, σημειώσεις...

Εννιά χρόνια έμειναν αζήτητα.

Μετά τα ζήτησε ο φίλος του ο Γιώργος Μαρινάκης.

(Λέλα Σαραντάρη-Μιχοπούλου, Καράγιωργα: 70)

Υπήρξε από τους πρώτους που συνέβαλαν στο σχηματισμό της νέας ποίησης, ελεύθερης από τα παλιά καλούπια. Η αξία της συμβολής του και του έργου του δεν του αναγνωρίστηκε ακόμα. Ίσως επειδή πέθανε τόσο νέος. Νιώθω τύψεις... Πρέπει όμως να αναγνωρισθεί. Το πέρασμα του χρόνου τον δυναμώνει. Το έργο του αντέχει.

*Αν έπρεπε να τον τοποθετήσουμε κάπου θα ήταν μεταξύ του Ελύτη και του Σεφέρη.
Η γνωριμία με το Σαραντάρη είναι μια παρηγοριά. Κυρίως σήμερα. Γυρίζει πίσω στις
παρθενικές πηγές της ζωής.
Στο χέρι μας να τον φέρομε κοντά μας.*

(Ανδρέας Καραντώνης, Καράγιωργα, 1995: 185)

Επίλογος: Αδικοχαμένος ναι, αδικοξεχασμένος γιατί;

Στο σύντομο διάστημα της ζωής του, ο Γιώργος Σαραντάρης παρήγαγε ένα σημαντικό έργο και επηρέασε σε πολύ μεγάλο βαθμό τους σύγχρονους του ποιητές. Κι όμως, παρόλη την έντονη παρουσία του στα ελληνικά γράμματα την κρίσιμη δεκαετία 1930-40, οπότε παλεύει να διαμορφώσει τη φυσιογνωμία της η Γενιά του 30 που κυριάρχησε στην ελληνική ποιητική σκηνή μετά τον πόλεμο και τη στενή γνωριμία του με τους σημαντικότερους πνευματικούς ποιητές της εποχής του, απόλυτη λήθη σκέπασε το έργο του μετά το θάνατό του.

Δεν δημοσιεύθηκε ούτε ένα ποίημά του, δημοσιευμένο ή ανέκδοτο, μέχρι το 1961 που εκδίδονται σε συγκεντρωτική έκδοση οι 4 δημοσιευμένες ποιητικές του συλλογές μαζί με κάποια ποιήματα του 1940 από το Γιώργο Μαρινάκη. Αν και η έκδοση αυτή τραβάει την προσοχή κάποιων σημαντικών κριτικών (ο Μ. Μερακλής σε μελέτη του το 1962 φτάνει να χαρακτηρίσει το Σαραντάρη ισάξιο του Σολωμού), έπρεπε να φτάσουμε στο 1987 οπότε εκδίδεται το σύνολο του ποιητικού του έργου, εκδομένου και ανέκδοτου, από τις εκδόσεις Gutenberg με επιμέλεια του Γιώργου Μαρινάκη. Το σύνολο του ελληνόγλωσσου έργου του, μαζί με τα φιλοσοφικά δοκίμια, τις λογοτεχνικές κριτικές και τις ελληνόγλωσσες μεταφράσεις του, εκδόθηκε επίσης σε φιλολογική έκδοση της Σοφίας Σκοπετέα από τη Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη σε δύο τόμους, το 2001 και το 2006. Από το 2010 ξεκίνησε τη λειτουργία του το «Πολιτιστικό Σωματείο “Γιώργος Σαραντάρης”», το οποίο συγκεντρώνει στους κόλπους του όλους τους σημαντικούς μελετητές του έργου του.

Σήμερα ο Σ. αναγνωρίζεται σαν ένας από τους μεγαλύτερους ποιητές της Γενιάς του. Είναι χαρακτηριστική η άποψη του Οδυσσέα Ελύτη ο οποίος, κατά τη μαρτυρία του Κ. Δεσποτόπουλου, τον χαρακτήριζε ως τον σημαντικότερο εκπρόσωπο της Γενιάς του 30.

Βιβλιογραφία

- Οδυσσέας Ελύτης, *Ανοιχτά Χαρτιά*, εκδ. Ίκαρος ⁷2009 (α' έκδ Αστερίας 1974)
- Γιώργος Θέμελης, «Γιώργος Σαραντάρης», *Η νεώτερη ποίησή μας*, εκδ Φέξης, Αθήνα 1963, σ. 80-86
- Αντρέας Καραντώνης, «Γιώργος Σαραντάρης», *Φυσιογνωμίες*, τόμ. Β', εκδ. Παπαδήμας, Αθήνα 1960, σ. 197-221
- Γιώργος Γ. Μαρινάκης, Γιώργου Σαραντάρη, *Ποιήματα*, τόμος Α', «Εισαγωγή», εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1987
- Ολυμπία Καραγιωργα, *Γιώργος Σαραντάρης. Ο μελλούμενος*, εκδ. Δίαυλος, Αθήνα 1995
- Γιώργος Ν. Παπαθανασόπουλος, *Γιώργος Σαραντάρης, Ο άνθρωπος, ο ποιητής, ο διανοούμενος: Δημοσιογραφική έρευνα για τη ζωή και το έργο του*, εκδ. Έκπληξη, Αθήνα 2011
- Γιώργος Σαραντάρης, *Οι γνωριμίες και η φίλια. Σημειώσεις για τις Αναμνήσεις που δεν θα γράψω ποτέ*, μετάφραση από τα ιταλικά Ζήσιμος Λορεντζάτος, επιμέλεια Σοφία Σκοπετέα, εκδ. Ροδακίό, Αθήνα 2008
- Σοφία Σκοπετέα, *Έργα*, 1, «Εισαγωγή», Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, Ηράκλειο 2001
- Ηρώ Τσαρνά, *Η επανάσταση του ρόδου ή Γιώργος Σαραντάρης, ένας πρωτοπόρος ποιητής στο περιθώριο της Γενιάς του '30*, εκδ. Διογένης, Αθήνα 1996

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Ο ΓΙΩΡΓΟΣ ΣΑΡΑΝΤΑΡΗΣ ΣΤΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

Νίκος Γκάτσος

Ελεγείο

Στη φωτιά του ματιού σου θα χαμογέλασε κάποτε ο Θεός
Θα 'κλεισε την καρδιά της η άνοιξη σα μιας αρχαίας ακρογιαλιάς μαργαριτάρι.
Τώρα καθώς κοιμάσαι λαμπερός
Στους παγωμένους κάμπους που οι αγράμπελες
Γίναν βαλσαμωμένα φτερά μαρμάρινα περιστέρια
Βουβά παιδιά της απαντοχής —
Ήθελα νά 'ρθεις μια βραδιά σα βουρκωμένο σύννεφο
Άχνη της πέτρας πάχνη της ελιάς
Γιατί στο αγνό σου μέτωπο
Κάποτε θα 'βλεπα κι εγώ
Το χιόνι των προβάτων και των κρίνων
Μα πέρασες απ' τη ζωή σαν ένα δάκρυ της θάλασσας
Σα λαμπηδόνα καλοκαιριού και στερνοβρόχι του Μάη
Κι ας ήσουν μια φορά κι εσύ ένα γεράνιο κύμα της
Ένα πικρό βότσαλο της
Ένα μικρό χελιδόνι της σ' ένα πανέρημο δάσος
Χωρίς καμπάνα τη χαραυγή χωρίς λυχνάρι το απόβραδο
Με τη ζεστή σου καρδιά γυρισμένη στα ζένα
Στα χαλασμένα δόντια της άλλης ακρογιαλιάς
Στα γκρεμισμένα νησιά της αγριοκερασιάς και της φώκιας.

1946

(Αμοργός, 1969)

Οδυσσέας Ελύτης

Γιώργος Σαραντάρης

Θ' ανάψω δάφνες να φλομώνει ο ουρανός
Μήπως και μυριστείς πατρίδα και γυρίσεις
Μέσ' απ' τα δέντρα που σε γνώριζαν και που γι' αυτό
Τη στιγμή του θανάτου σου άξαφνα τινάζανε άνθος

Εμάς τους γύφτους άσε μας
Τους «οικούντας εν τοις κοίλοις»
Τι δε νογάμε από γιορτή

Και τα πουλιά δε βάνουμε προσάναμ-
Μα στον ύπνο μας καθώς μας είχες μνήσει
Δώθε από τη φθορά πλέκουμε τους κισσούς

Μακριά σου πιο κι απ' το Α του Κενταύρου

«Ως εν τινι φρουρά εσμέν»
Μαργωμένοι μες στο χρόνο
Κι από τραγούδι αμάθητοι

Μόνος εσύ ο αιρετικός της ύλης αλλ'
Ομόθησκος των αετών το ύστερο άλμα
Τόλμησες. Κι οι ποιμένες σ' είδανε της Πρεμετής
Μες στις άλλης χαράς το φως να οδοιπορείς πιο νέος

Τι κι αν ο κόσμος μάταιος
Έχεις μιλήσει ελληνικά
Ως «εις τον έπειτα χρόνον»

Κι από την ομιλία σου ακόμη
Βγάνουν θυμίαμα οι θαλασσινοί κρίνοι
Και κάποιες θρυλικές κοπέλες κατά σε
Μυστικά στρέφουνε τον καθρέφτη του ήλιου.

1955

(Τα Ετεροθαλή, 1974)

Οδυσσέας Ελύτης

Όνειρο του Γιώργου Σαραντάρη

1.— Σ' ένα μεγάλο καράβι, από τα παλιά του περασμένου αιώνα, που βρίσκεται, αραγμένο κάπου σε μιαν έρημη ακτή. Έξω είναι, θολούρα και ψιλόβροχο. Κάθομαι πίσω-πίσω στην πρύμη, πάνω σε κάτι ξύλα σάπια από την υγρασία, πού μυρίζουνε θαλασσίλα, και συνομιλώ με δύο ή τρία άτομα πού στέκονται μπροστά μου σχεδόν με σεβασμό, άλλα πού προσπαθούν να με πείσουν — σα ν' αποτελούν ένα είδος πρεσβείας — να βγω έξω και να συναντήσω τον Γιώργο Σαραντάρη. Τους εξηγώ ότι αυτό είναι αδύνατον, ότι κάποιο λάθος κάνουν ασφαλώς, αφού πάνε πολλά χρόνια που ο Σαραντάρης έχει πεθάνει. Όχι, επιμένουν εκείνοι, τον είδανε, κάθεται έξω και με περιμένει.

Σηκώνομαι και προχωρώ προς την πλατιά σανίδα που συνδέει το κατάστρωμα του πλοίου με την αποβάθρα. Αποφασιστικά την περνώ, βγαίνω στο μόλο και κάνω μερικά βήματα ολομόναχος μέσα στην αραιή ψιχάλα. Να τος, εκεί είναι, πραγματικά· ίδιος, σα να μην άλλαξε τίποτε από τότε. Ακουμπά σ' ένα στύλο που το φανάρι του είναι αναμμένο μες στην ομίχλη· φοράει μια παλιά καμπαρντίνα με ανασηκωμένο το γιακά και με κοιτάζει να πλησιάζω μ' ένα χαμόγελο που μ' ενοχλεί επειδή μου φαίνεται αδιόρατα ειρωνικό.

«Είμαι ο Ε.», λέω, δίνοντας του το χέρι, από φόβο μήπως και δε μ' αναγνωρίσει. «Το ξέρω, το ξέρω», μου κάνει, κι εξακολουθεί να με κοιτάζει με το ίδιο ύφος που αυξάνει την αμηχανία μου. «Έχω αλλάξει τόσο πολύ», προσθέτω, σα για να δικαιολογήσω αυτό που είπα. «Ναι, έχεις αλλάξει», λέει. Και σε λίγο: «Και η

Ποίησή σου έχει αλλάξει», ψιθυρίζει και με καρφώνει στα μάτια. Του αρπάζω αυθόρμητα, το χέρι και του το σφίγγω μέσα, στο δικό μου. «Γιώργο Γιώργο,» του λέω, «τώρα που εσύ ξέρεις, πες μου κι έμενα σε παρακαλώ, πες μου κι εμένα.» Μα εκείνος με απωθεί ευγενικά. «Δε γίνεται αυτό,» μου λέει, «δεν μπορεί ποτέ να γίνει — καταλαβαίνεις;»

Ναι, καταλαβαίνω κι ή δυσφορία μου μεγαλώνει. Θέλω να κάνω κάτι και δεν ξέρω τι.

2. — Έχουμε φτάσει μπροστά στο καράβι, προχωρούμε και περνούμε τη σανίδα για ν' ανεβούμε απάνω. Πηγαίνω μπροστά για να τον οδηγώ. Στην πρύμη όμως βλέπω να υπάρχει μια αλυσίδα δεμένη από τη μια μπάντα του καραβιού ως την άλλη· ίσα-ίσα πού μας μένει λίγος τόπος να σταθούμε. Πάω να διαμαρτυρηθώ, αλλά κάποιος από το πλήρωμα με πλησιάζει και μου λέει: «Ο κύριος δεν μπορεί να περάσει, δεν είναι ταξιδιώτης· μόνον οι ζωντανοί ταξιδεύουν, αυτό το ξέρετε.» Μόλις τ' ακούει αυτά ο Σαραντάρης γελάει ηχηρά, μ' αυτό τον χαρακτηριστικό ιταλιάνικο τρόπο που είχε. «Είδες τι αλαζόνες που είναι οι ζωντανοί;» φωνάζει. «Νομίζουν ότι ταξιδεύουν! Νομίζουν ότι ταξιδεύουν!» Και ξαφνικά σοβαρεύεται, μοιάζει θυμωμένος, μου γυρίζει τη ράχη και βγαίνει έξω τρέχοντας. Απελπισμένος τρέχω το κατόπι του· βγαίνω στην αποβάθρα και φωνάζω, στρίβω δεξιά κι αριστερά, δε βλέπω τίποτα. Υπάρχουν σωροί από ξύλα και πέτρες, βουνά ολόκληρα που τα πηδάω, λερώνομαι, σκίζομαι, ματώνομαι, χωρίς να σταματήσω. Και τα εμπόδια ολοένα πληθαίνουν παλιά σπίτια μισογκρεμισμένα, κουλουριασμένα σκοιινιά, τρύπιοι τενεκέδες, αυλές εγκαταλειμμένες, και πουθενά ψυχή, ένας άνθρωπος να ρωτήσω.

3.— Ξαφνικά, μου φαίνεται ότι τον ξεχωρίζω στο βάθος. Ναι, αυτός είναι, καμιά εκατοστή μέτρα πιο μπροστά από μένα, τρέχει ανάλαφρος, σχεδόν πετάει πάνω από τα εμπόδια. Η καμπαρντίνα του είναι ανοιχτή στον αέρα κι από το κεφάλι του κρέμεται και τινάζεται πάνω στους ωμούς μια χαιτή ωραία μακριά μαλλιά σαν κοπέλας. Στο βάθος υπάρχει ένα παλιό σταματημένο τρένο. Προς τα εκεί τρέχει· αλλά εγώ που τον ακολουθώ, αναγκάζομαι να σταματήσω. Απ' άκρη σ' άκρη τεντωμένο, μ' εμποδίζει, οριστικά τη φορά αυτή, ένα δικτυωτό αγκαθωτό συρματόπλεγμα. Πώς τα κατάφερε και πέρασε εκείνος; Στέκομαι και φωνάζω μ' όλη μου τη δύναμη ώσπου τον βλέπω να μπαίνει σ' ένα βαγόνι, χωρίς ούτε μια στιγμή να γυρίσει να δει, σα να μην ακούει, σα να μη θέλει να μ' ακούσει· και χάνεται. Το τρένο δεν ξεκινά. Απομένει βουβό κι έρημο μες στη βροχή. Κι εγώ, με τα δάχτυλα στο συρματόπλεγμα, κλαίγοντας απαρηγόρητα.

(Ανοιχτά χαρτιά, 1974)